

A *vele* 'falu' utótagú településnevek a mordvinban

A mordvin településnevek legnagyobb csoportját a grammatikai szerkesztéssel alakult nevek alkotják. Ebbe a kategóriába olyan kételemű településnevek tartoznak, amelyek utótagja valamilyen földrajzi köznévv. A mordvin településnevek utótagjaként leggyakrabban a *lej/läj* 'folyó' elem fordul elő (vö. Maticsák 1994). Emellett determinánsként állhat a *vele/vel'* 'falu', *kužo/kuž'* 'erdei tisztás', mdE *bije, bijo, bujo* 'nemzetség, törzs, ill. annak szállásterülete', *morgo/morg'* 'új település', *nal* 'liget', *héř/här'* 'fok, hegyfok, torkolat', *pando/pand'* 'domb, *pora* 'liget, berek', mdE *pulo* 'liget', *vir'* 'erdő' stb. Az alábbiakban a *vele/vel'* 'falu' utótagú településneveket mutatom be.

A *vele/vel'* földrajzi köznévv általános a mordvinok lakta területeken. Használata bizonyos kettősséget mutat: a nem hivatalos (belső) neveknek legelterjedtebb alkotóeleme, míg a hivatalos, eloroszosított nevekben csak elvétve fordul elő. Ez a jelenség igen jól tükrözi a Középső-Volga-vidék őslakosságának és a betelepülő orosz népességnek a viszonyát: az eredeti finnugor településnévmodell (amelynek második eleme valamilyen földrajzi köznévv) az évszázadok alatt fokozatosan átadta a helyét az orosz névszerkezeti típusnak, visszahúzódva a beszélt nyelvi (a nem hivatalos) szférába.

Ez a folyamat már a múlt század végére lezárult, hiszen a Penzai kormányzóság 1881, illetve a Szimbirszki kormányzóság Alatiri, Ardatovi és Karszuni járásának 580 hivatalos neve között nincs egyetlen egy *vele/vel'* elemű településnévv sem. Ennek fényében aligha tűnik meglepőnek a mai állapot: a Mordvin Köztársaság területén mindössze három hivatalos névbenn fedezhető fel ez a determináns: *Od vele* és (kétszer) *Värvel*. Az egyik település, az *Od vele* 'új falu' a XX. sz. 30-as éveiben keletkezett, tehát az eredeti névadási modell szempontjából „mesterséges” névnek tekinthető (TopSl 166). A mordvinok eredeti lakóterületének másik részén, a mai Nyizsnyij Novgorod-i területen is csak egy hivatalos *vele/vel'* elemű névv adatolható: a *Kardavil*.

A szó eredete régóta foglalkoztatja a tudósokat. Már Budenz is kutatta az etimológiát, s a finn *paljo* 'sok', cser. *püla* 'ua.', vog. *paul, pajl* 'falu', osztj. *pug't, peg'l* 'ua.' szavakkal vetette egybe, figyelmen kívül hagyva mind a hangtörténeti problémákat (fgr. *p- ~ md. v-), mind a jelentésbeli nehézségeket ('sok' > 'falu'). Ahlqvist, némileg Budenzhoz hasonló úton járva, a fi. *kylä*, m. *falu* szavakban kereste a rokonságot. A szó legvalószínűbb etimológiai magyarázatai Uotila és Itkonen nevéhez fűződnek. Uotila lehetségesnek tartja a cseremisiz többesjel, a KB -*velä*, -*welä*, B -*wlak*, -*blak*, -*b'lak* alakokkal való összevetést. Itkonen a *vele/vel'* alakokat a lpN *v&he* 'farkascorda, kutyafalka' szóval kapcsolja össze. A jelentésfejlődésre vö. 'csapat, falka, sereg' > lpN 'farkascorda'; md. 'csoport' > 'falu'

(Itkonen 1944, 363–364; Keresztes 1986, 150, 166, 184–185; UEW 822; Uotila 1946, 30–31). Több új szófejtési kísérlet (Moszin 1968, 249–252; Vavilin 1975, 188–190) sikertelennek bizonyult.

Mint már volt róla szó, a hivatalos nevek között szinte teljesen hiányzik ez a névadási típus, ám a nem hivatalos nevek között igen elterjedt a *vele/vel'* elem. A Mordvin Köztársaság nem hivatalos településnevei között 89-szer fordul elő a *vele/vel'*, háromszor a falunak két ilyen determinánst tartalmazó neve is van: *Bolšoje MařeSevo: MařeZ vele* és *Pokš vele*; *Vadovo-Sosnovka: Vad vele* és *Pičevele*; *Nižnije Borki: Piče vele* és *Ala vele*. (A nem hivatalos nevek számadatai természetesen viszonylagosak, Inzsevatov toponimikai szótárán alapulnak.)

A köztársaság 89 *vele/vel'* elemű településnévének 92 adatát a következő szemantikai csoportokba sorolhatjuk:

a) Az előtag antroponima:

Ez a legáltalánosabb névadási mód, melyben a két elem jelöletlen birtokos jelzős szerkezetet alkot: *SudoZ vele* 'Sudoš falva'. Ebbe a kategóriába 58 név tartozik, azaz az összes *vele/vel'* elemű településnév 63%-a. A mordvin eredetű előtagok közül 44 sorolható ide: *Alu Parinz vele* (hivatalos nevén *Čornaja Promza*), *Alka vele* (*Alkino*), *Armej vele* (*Armejevka*), *Boraž vele* (*Baraševo*), *Botužele* (*Batuševo*), *Cibaj vele* (*Polskoje Cibajevo*), *Ćätna vele* (*Šejtanovka*), *Kaläj vele* (*Kalajevo*), *Kapazele* (*Kapasovo*), *Kobele* (*Kabajevka*), *Kočkur vele* (*Kočkurovo*, 2 adat), *Kolaz vele* (*Kalaševo*), *Koläj vele* (*Kolajevo*), *Konak vele* (*Podgornoje Kanakovo*), *Kučän vele* (*Kučeňajevka*), *Kuraj vele* (*Kurajevo*), *Malavele* (*Mamolajevka*), *MařeZ vele* (*Bolšoje MařeSevo*), *Melčidvele* (*Melšetevo*), *Muraj vele* (*Novaja Muravjovka*), *Norad vele* (*Narovatovo*), *Nosak vele* (*Nosakino*), *Od Draka vele* (*Novoje Drakino*), *Od Kačaj vele* (*Novoje Kačajevka*), *Otažele* (*Ataševo*, 3 adat), *Pardele* (*Paradejevo*), *Pařinzele* (*Parakino*), *Pašadu vele* (*Bolšije Mordovskije Pošati*), *Pilēzele* (*Pilēševo*), *Polaj vele* (*Palajevka*), *Povodele* (*Povodimovo*), *Rakšaj vele* (*Raksaženi*), *Sajnele* (*Sajnino*), *Sajnele* (*Sanejevka*), *Sava vele* (*Savva*), *SudoZ vele* (*SudoSevo*), *Surodele* (*Surodejevka*), *Tustat vele* (*Tustatovo*), *Tengžele* (*Tenguševo*), *Valgapele* (*Volgapino*), *Viška MařiZ vele* (*Maloje MařeSevo*).

Figyelemre méltó, hogy a 11 orosz etimológiából 10 – *Andřele* (*Andřejevka*, 2 adat), *David vele* (*Mordovskoje Davidovo*), *Dobráj vele* (*Dobrájevka*), *Ignadvele* (*Bolšoje Ignatovo*), *Ivan vele* (*Ivanovka*), *Roda vele* (*Rodkino*), *Tazale* (*Taznejevo*), *Tumanova vele* (*Tumanovka*), *Viška Ignadvele* (*Maloje Ignatovo*) –, illetve valamennyi volgai török előtag – *Mokšeň Kara vele* (*Mordovskoje Kořino*), *Sabančele* (*Sabančejevo*), *Šugur vele* (*Šugurovo*), *Temjaš vele* (*Temjaševo*) – e csoportba kerül.

b) Az előtag a település jellegére utaló melléknév:

12 ilyen név adatolható, ebből hétszer az előtag *od* 'új': *Od vele*, *Od vele* (*Kuřikovka*), *Od vele* (*Novaja Deřevna*), *Od vele* (*Novaja Kärğa*), *Od vele* (*Novaja Pičemorga*), *Od vele* (*Novoje Šindrovo*), *Od vele* (*Višelki*). Négyeszer fordul elő a *sire/sir'* 'régí' előtag: *Sire vele* (*Buldigino*), *Sire vele* (*Staraja Pičemorga*), *Sire vele* (*Starije Verhissi*), *Sire vele* (*Staroje Šindrovo*). Egy ízben adatolható a *pokš* 'nagy': *Pokš vele* (*Bolšoje MařeSevo*).

c) Az előtag növénynév:

Nemcsak a *lej/läj* utótagú földrajzi nevek körében jellemző ez a típus, hanem ebben a csoportban is. A „legnépszerűbb” növényfajta e kategóriában is a *piče/pič'* 'fenyő' hat előfordulással: *Pičal'e* (*Purkajevo*), *Pičevele* (*Barki*, 2 adat), *Pičevele* (*Kičatovo*), *Pičevele* (*Nižnije Borki*), *Pičevele* (*Pičalovka*), *Pičevele* (*Vadovo-Sosnovka*). A *poj/poju* 'rezgő nyárfa' kétszer szerepel: *Poju vele* (*Mordovskaja Pajevka*), *Poju vele* (*Pajevo*); a *selej/säli* 'szilfa' pedig egyszer fordul elő: *Säli vele* (*Velmajevo*).

d) Az előtag folyónév:

Háromszor a település a közeli folyóról (*Issza*, *Szura*, *Vad*) kapta a nevét, de nem a „szokásos” *lej/läj* elemmel: *Isa vele* (*Novije Verhissi*), *Survele* (*Sabajevo*), *Vad vele* (*Vadovo-Sosnovka*).

e) Az előtag helyzetviszonyítást fejez ki:

A Mordvin Köztársaságban öt ilyen név figyelhető meg, háromszor az *alo/al'* 'alsó': *Ala vele* (*Nižnije Borki*), *Alo vele* (*Nizovka*, 2 adat), kétszer pedig a *vere/vär'* 'felső' jelző (*Värvel*, 2 adat) fordul elő.

Ezeken kívül adatható még településfajta: *morgo/morg'* 'fa; irtás; új település' (*Morgo vele*, hivatalos nevén *Morga*), a víz és a talaj jellegére utaló előtag: *čemen/šäm'n* 'rozsa' (*Šämen vele*, hiv. *Novije Ržavci*); *čubar/šubar* 'homok' (*Šubar vele*, hiv. *Pesočnoje Kanakovo*); valamint állatnév: or. *рыба* 'hal' (*R'ba vele*, hiv. *Ribkino*).

A Mordvin Köztársaság *vele/vel'* utótagú nem hivatalos településneveinek földrajzi elterjedése egybeesik a személynévi eredetű településnevek areájával. Ez teljességgel érthető, hiszen az *Alkaj* (*Alkajevo*), *Anaju* (*Anajevo*), *Boldu* (*Boldovo*) típusú nevek is tartalmazhattak valaha egy *vele/vel'* determinánst, de ez az elem már eltűnt a nem hivatalos nevek egy részéből.

A legtöbb *vele/vel'* elemű településnév a mai Mordvin Köztársaság Kovilkinói (14), Atyasevói (10), Tyemnyikovi (8) és Zubovo-Poljana-i (7) járásában fordul elő. Az Atyurjevói (3), Icsalkovói (2) és Sztarosajgovói (1) járásokban nagyon kevés ilyen név található, a Ljambirszki és a Romodanovói járásokban pedig egy sincs. A legtöbb személynévi előtagú toponima az Atyasevói (10), és a Kovilkinói (7) járásban van. Érdekes, hogy a Zubovo-Poljana-i járásban nincs mordvin személynévi előtagú településnév, csak melléknévi és növénynévi. Összességében elmondható, hogy ez a régi névadási mód leginkább a mordvinok eredeti szállásterülete egy részének, az Atyasevói, Kovilkinói és Tyemnyikovi járásnak a településneveire jellemző.

A *vele/vel'* elemű toponimák hangtani vizsgálatánál két jelenség érdemel figyelmet: (1) Az előtagként előforduló személynévek szóvégi zöngétlen mássalhangzója zöngésül (függetlenül attól, hogy áll-e utána *v*, vagy sem): *š > ž*: *Ataš* > *Otažele*, *Batuš* > *Botužele*; *s > z*: *Mařes* > *Mařez vele*, *Pil'es* > *Pil'ezele*, *Sudos* > *Sudoz vele*. (2) A *vele/vel'* szókezdő *v*-je sokszor kiesik (függetlenül attól, hogy mássalhangzó-torlódás előzi meg, vagy sem): *Andřele*, *Botužele*, *Kapazele*, *Kobele*, *Otažele*, *Pardele*, *Parinzele*, *Povodele*, *SabanCele*, *Sajnele*, *Valgapele* stb.

Az egybe- és különírás kérdése elhanyagolható, hiszen nem hivatalos, általában beszélt nyelvi alakokról van szó. A nevek között mindkét írásmódra találhatunk példát.

A nem hivatalos nevekből az esetek nagy többségében (mintegy háromnegyedében) az orosz nyelvre jellemző fonetikai és grammatikai adaptációkkal vált hivatalos (eloroszosított) név, pl. *Botužele* > *Batuševo*, *Sudož vele* > *Sudosevo* stb. Több ízben tükörfordítással jött létre az új név: *Od vele* > *Novaja Derevna*; *Pičevele* > *Barki*, *Nižnije Borki*, (*Vadovo-*) *Sosnovka*; *Šämen vele* > *Novije Ržavci*; *Šuvar vele* > *Pesočnoje (Kanakovo)*. Más esetekben a nem hivatalos név csak a település korára, fekvésére, nagyságára utal: *Alo vele* (hiv. *Nižnije Borki*), *Od vele* (*Novaja Kärğa*, *Novaja Pičemorga*, *Novoje Sindrovo*), *Pokš vele* (*Boļšoje Mařeševo*), *Sire vele* (*Staraja Pičemorga*, *Starije Verhissi*, *Staroje Sindrovo*). Néhányszor a régi és az új név között nincs kapcsolat: *Od vele* ~ *Kul'ikovka*, *Pičale* ~ *Purkajevo*, *Pičevele* ~ *Kičatovo*, *Survele* ~ *Sabajevo*, *Šäli vele* ~ *Velmajevo*.

Irodalom

- Itkonen 1944: Erkki Itkonen, Vähäisiä sanahuomioita. *Virittäjä* 48: 355–365.
- Keresztes 1986: Keresztes, László, Geschichte des mordwinischen Konsonantismus II. *Studia Uralo-Altaica* 26. Szeged, 1986.
- Maticsák 1994: A *lej/läj* 'folyó' utótagú településnevek a mordvinban. *Folia Uralica Debreceniensia* 3: 67–77. Debrecen.
- Moszin 1968: М. В. Мосин, Эрзянское *велесэ* и эстонское *väljas*. *СФУ*. 4: 249–252.
- ТопSI = И. К. Инжеватов, Топонимический словарь Мордовской АССР. Саранск, 1987. Второе издание.
- UEW = Rédei, Károly, *Uralisches Etymologisches Wörterbuch*. Budapest, 1986–1988.
- Vavilin 1975: В. Ф. Вавилин, К этимологии мордовских слов *веле* и *бие*. *Труды* 48: 188–191.